

УДК 745/749(477)"19"

*Школьна Ольга Володимирівна,
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри мистецтвознавства
Київського національного університету культури і мистецтв*

**ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФАЇНИ ПЕТРЯКОВОЇ
(23.09.1931 – 05.06.2002)**

Статтю присвячено реаліям життєвого і творчого шляху видатного українського мистецтвознавця Фаїни Сергіївни Петрякової. Дослідниця більш як тридцять років своєї плідної наукової праці віддала вивченню вітчизняних «силікатів» – скла, фарфору, фаянсу, а також групі творів україно-юдаїки.

Ключові слова: Фаїна Петрякова, мистецтвознавець, Україна, ХХ – початок ХХІ століття, фарфор, скло.

Статья посвящена реалиям жизненного и творческого пути выдающегося украинского искусствоведа Фаины Сергеевны Петряковой. Эта ученая более тридцати лет своей плодотворной научной работы отдала исследованию отечественных «силикатов» – стекла, фарфора, фаянса, а также группе произведений украинско-иудаики.

Ключевые слова: Фаина Петрякова, искусствовед, Украина, ХХ – начало ХХІ столетие, фарфор, стекло.

Article is devoted realities of a vital and creative way of outstanding Ukrainian critic Faina Petrjakova. This scientist more than thirty years of the fruitful scientific work has given to research of domestic «silicates» – glasses, porcelain, faience, and also group of products Ukrainian-iudaika.

Key words: Faina Petrjakova, the critic, Ukraine, ХХ – beginning ХХІ century, porcelain, glass.

Деякі сторінки окремих видів мистецтв писалися видатними постатями української науки майже одноосібно. Таким дослідником, що жертвовно віддавала себе вивченню вітчизняного скла, фаянсу, фарфору, була Фаїна Петрякова, пам'ять якої варта більшої уваги.

Серед останніх праць, присвячених життєвому і творчому шляху Фаїни Петрякової, цінними джерелами є розвідки Ярослава Дашкевича, Ганни Врочинської, Ростислави Грималюк, Ольги Школьної [3; 1; 2; 9]. Однак специфічно «відредаговані» тексти з переінакшеним навіть написанням прізвища дослідниці (приміром, Петрикова замість Петрякова) потребують нового етапу повернення до спадщини цієї дослідниці.

Мета статті – розкрити окремі віхи життя Ф. Петрякової, розглянути сутність напрацьованого нею протягом життя творчого доробку.

Народилася Фаїна Сергіївна Петрякова в сім'ї військовослужбовця у Старому Блудові (Білорусь), вищу філологічну освіту отримала в Україні протягом 1949–1954 рр.

(Львівський державний університет імені Івана Франка), завершувала навчання в Росії [9]. Російська культура стала їй близькою, адже під час війни вона з матір'ю жила на Уралі, тому її згущена образність була просякнута специфічною аурую уральських казок Бажова.

Пізніше за русофільство і юдофільство Ф. Петрякова матиме купу недоброзичників, адже сміливо користувалася всім спектром мов, найчастіше віддаючи перевагу російській, а наприкінці життя свідомо прийшла до юдаїзму, релігії своїх предків. Однак в останніх статтях Фаїна Сергіївна болісно згадувала, що задля того, аби присвятити себе святому мистецтву, було необхідно вступати в профком, партію, змінити ім'я і релігію, бо інакше жодного шансу вивчити і дослідити частину спадку матеріальної і духовної культури свого народу не було.

Протягом 1954–1957 рр. за направленням інституту Фаїна Сергіївна працювала викладачем російської мови та літератури у Педагогічному училищі м. Сокаль Львівської області. З 1957, наступні шість років, по 1963 р., повернувшись до Львова, влаштувалася бібліотекарем до міського Будинку офіцерів РА ПрикВО, готуючи себе самотужки до майбутньої праці на ниві мистецтва силами книгозбірки установи. У 1962 р. Фаїна Сергіївна вступила на факультет теорії та історії образотворчого мистецтва Інституту живопису, скульптури й архітектури імені Іллі Рєпіна в Ленінграді [9].

Протягом наступних дванадцяти років займала посаду молодшого наукового співробітника при Львівському державному етнографічному і художньому музеї, змінивши довголітнього завідувача відділом фарфору і скла Льва Володимировича Долинського (03.01.1906, м. Перемишль, Польща – 03.09.1963, Львів), автора першої монографії з історії українського художнього фарфору (1963 р.) [1]. Очевидно, працювати і навчатись у Росії, молода дослідниця могла дозволити собі завдяки підтримці родини, зокрема батька, кадрового офіцера, і матері-єврейці, що дбайливо ставилася до єдиної доньки.

Як зазначає кандидат мистецтвознавства Г. Врочинська, «1963 року Фаїна Петрякова приходить на роботу до Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (МЄХП) у відділ мистецтвознавства, яким керував Павло Миколайович Жолтовський. Саме під впливом цього талановитого історика мистецтва та філософа, який став «кумиром» Фаїни Сергіївни на все життя, формуються наукові орієнтири майбутньої дослідниці» [1].

Після прийому фондів, актів звірки і упорядкування колекції у найбільш відповідальний час, коли потужно розвивалася галузь й Укрфарфорфаянсклотрест, активно комплектувалися «радянським компонентом» колишні закордонні збірки, Фаїна Сергіївна закінчує Інститут живопису, скульптури й архітектури імені Іллі Рєпіна в Ленінграді (1967) і одразу вступає до аспірантури Московського інституту художньої промисловості на заочне відділення. Протягом цього періоду пише свою першу дисертацію, присвячену склу [3].

З 1972 року починає активно публікуватись у провідних фахових виданнях України, Росії, близького зарубіжжя. Бере участь у конференціях, у тому числі багатьох закордонних. 1972 року світ побачив альбом «Мечислав Павловський» про «родоначальника» львівської школи художнього скла. За безпосередньої участі Фаїни

Сергіївни проходили виставки всіх склярів Львова, пізніше міські симпозиуми з гутного скла, відомі в усьому СРСР та за його межами, «всесоюзні творчі групи художників скла у Львові, у містах Росії та Прибалтики». За три роки був опублікований матеріал кандидатської дисертації під загальною назвою «Українське гутне скло». З 1972 по 1975 р. Фаїною Сергіївною було видано 35 наукових праць, каталогів, статей, монографій. Окремою книгою вийшла монографія з сучасного українського художнього скла (1975) [2].

16 грудня 1975 р. її обирають за конкурсом на заміщення посади старшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Національної Академії Наук України (з 1976 р.), працювала на цій посаді впродовж шести років, включно по 1982 р. Протягом 1981–1985 рр. Фаїна Сергіївна видала 15 наукових робіт, у тому числі випускає альбом «Стекло. Художник. Завод», присвячений творчості митців Львівського скляного об'єднання «Райдуга». За цей період підготувала монографію по докторській дисертації «Український художній фарфор (Кінець XVIII – початок XX ст.)» (1985), яка стала справжнім відкриттям і визначним явищем у радянському мистецтвознавстві [1].

Її із задоволенням друкують колеги з найближчого зарубіжжя. Вагомими є три праці, видані з інтервалом у два роки протягом 1985–1989 рр. Наводимо повну бібліографію цих рідкісних фахових публікацій про Корець, Городницю та Баранівку [10–12]. З другої половини 1980-х років, після захисту докторської дисертації, Фаїна Сергіївна «бере активну участь у роботі Спілки художників СРСР, є організатором та учасником багатьох художніх виставок, активним лектором товариства «Знання».

Понад п'ятнадцять років вона була активно задіяна в роботі всесоюзних і республіканських художніх рад, семінарів з проблем різних видів прикладного мистецтва, зокрема з питань скла [1; 2]. Близькою подругою Фаїни Сергіївни була Зінаїда Тищенко, яка завідувала в Києві асортиментним кабінетом при Міністерстві будматеріалів, що курувало продукцію скляних заводів, тому з особливою прихильністю дослідницю чекали в Києві, а також Ленінграді та Москві, де вона вчилася.

Визначного спеціаліста пані Петрякову однаково з приємністю зустрічали у наукових колах України, Білорусії, Росії, Прибалтики, Польщі, Чехії, Ізраїлю, Йорданії, Єгипту, Індії та ще двох десятків країн світу (круз навколо Європи). Загалом, за підрахунком Т. Сангурської, у 29 столицях світу [7]. Особливо дбайливо і прискіпливо Фаїна Сергіївна укладала каталоги, упорядковувала збірки промислових львівських музеїв, досліджувала периферійні збірки, об'їздивши всю територію України.

1991 р. вийшов каталог збірки Львівського музею етнографії та художнього промислу «Український фарфор. 200 років». У цей же час була завершена монографія, кількालітня праця «Український художній фаянс», яка з років перебудови поневірялася по кулуарах видавництва «Наукова думка» в Києві, доки зі зміною відомств книгарні через реструктуризацію не була остаточно загублена. Без пояснень, вибачень і надання інформації про останніх посадовців, причетних до її «зникнення» [9].

Починаючи з 1990 р. Фаїна Петрякова працювала над масштабним проектом виставки «Єврейське традиційне мистецтво XVII – початку XX ст.», що відбулася у залах Музею етнографії та художнього промислу. Виставка мала шалений науковий

резонанс, у результаті якого 1991 р. її показали у Києві, 1993 р. – у Кракові, 1994 р. – у Тель-Авіві. Фаїна Сергіївна була автором ідеї, фахових експлікацій, супровідних текстів з історії збірки. Завдяки її старанням протягом десяти років колекцію Максиміліана Гольдштейна зі Львівського музею етнографії та художнього промислу побачили сотні тисяч євреїв інших країн, зарубіжні колеги з іудаїки, твори увійшли в міжнародний науковий обіг. Фаїна Сергіївна розпочинає працю над новим авторським проектом «Юдаїка в музеях України» [1].

Наприкінці 1990-х років Фаїну Сергіївну вже як доктора наук запросили працювати до Львівської академії мистецтв (нині Національної) викладачем на кафедрі художнього скла. Багатолітній досвід праці в музеї, науковому інституті Національної академії наук України та величезна кількість досліджених пам'яток, десятки друкованих праць уможливили написання Фаїною Сергіївною курсу лекцій для студентів. Дослідниця багато друкувалась у провідних фахових виданнях «Творчество», «Народна творчість та етнографія», «Жовтень».

Паралельно Фаїна Сергіївна не полишала написання ґрунтовних праць з історії українських «художніх силікатів» – скла, фарфору, фаянсу. 1996 р. була завершена праця «Фарфор України в музеях України». У 2000 р. була оприлюднена робота «Києво-Межигір'я – визначний центр фаянсу Європи XIX ст. Епоха. Стиль. Образ». Цього ж року було вміщено статтю Фаїни Петрякової про сучасну ситуацію в художньому склі України у «Віснику ЛНАМ» [9].

Однією з останніх була праця над каталогом фарфорових марок заводів України, що чекає друку. Фаїна Сергіївна також розпочала фундаментальну роботу над матеріалами Будянського фаянсового заводу, яку не встигла завершити у вигляді монографії. Готувалася презентація книги з історії Баранівського фарфорового заводу, точних даних про яку не залишилося. Дослідниця приїздила на завод і з задоволенням запевняла, що праця на фініші. Тим часом у редакціях тільки Києва за перше півріччя 2002 р. вийшло одразу кілька її публікацій.

Останні півтора десятиліття пройшли для Фаїни Сергіївни під зіркою мистецтва та культури євреїв на етнічній території України. Усі свої сили та нестримну енергію вона вкладала в дослідження, атрибуцію, аналіз, методологію мистецтвознавчої науки. Її спадщина – це академічна історія розвитку окремих видів українського мистецтва, – та історія, деякі томи якої укладала Фаїна Сергіївна одноосібно. Понад двадцять столиць світу – такою є географія її пошуків: всюди каталоги, матеріали фондів та експозицій були нею ретельно опрацьовані.

Головним принципом наукового методу дослідження Фаїни Сергіївни була верифікація – перевірка та перепереверірка фактів, на основі яких узагальнюється та систематизується матеріал. Доктор мистецтвознавства, доцент кафедри скла Львівської академії мистецтв, професор Інституту народознавства, Фаїна Сергіївна завжди відстоювала наукову чесність, порядність, коректність. Своїми вчителями вона вважала фахівця з україніки, російського мистецтвознавця родом з Влоцлавека (нині терени Польщі) Володимира Михайловича Василенка та львів'янина родом з Хмельниччини (помер у Москві) Павла Миколайовича Жолтовського, духовним наставником відчувала польського дослідника Ервіна Панофського [7]. Уважно цитувала професорів Дмитра

Івановича Менделєєва, Миколу Андрійовича Бунге, академіка Бориса Савелійовича Лисіна.

Фаїна Сергіївна володіла російською, українською, польською, німецькою, французькою мовами. Невід'ємними супутниками її життя були словники, а також збільшувальне скло (лупа) та точна австрійська металева рулетка, за допомогою яких кожен експонат, що потрапляв до її рук, був ретельно вивчений, замальований, замірний та описаний. Постаць Фаїни Сергіївни в науці була дуже неординарною, надзвичайно яскравою, як і її досить епатажний образ, що надовго нам запам'ятається: вона наголошувала, що «мистецтво кожного народу беззахисне, воно від бога» і продовжувала, що мистецтво вічне, людина сьогочасна. Її власне серце було цілком і повністю покладене на вівтар святого мистецтва [7].

За кілька місяців до рокового 5 червня 2002 р. Фаїна Сергіївна приїздила до Києва на відкриття персональної виставки Андрія Андрійовича Бокотея, видатного скульптора художнього скла. Його твори експонувалися в Національному художньому музеї України у м. Києві перед мандрівкою до французької столиці. Колись Фаїна Сергіївна «відкривала» цього майстра світові. Тому його доробок був їй як дитя, яким вона пишалася. Для вже приреченої Фаїни Сергіївни це стало останнім побаченням з творами видатного майстра [9]. Твори А. Бокотея її вразили, під час фотографування на тлі виставки Фаїна Сергіївна зауважила: «Спочатку твори святого мистецтва, а далі ми» – спокійно сказала вона і відмовилась стати попереду експонатів. (На світлинах збереглася дата – 17.03.2002, Фаїна Сергіївна попросила крім виставки, сфотографувати афішу над входом у НХМУ, яку знімали так, аби до об'єктиву потрапив лев – вона дбала про те, щоб інформація лишилася зафіксованою для майбутніх статей і науковий розвідок, очевидно, планувала написати ще монографію про майстра).

В останні роки життя загроза нависла над збіркою музею художнього скла львівського заводу «Райдуга», ним опікувалася Фаїна Сергіївна, починаючи від ідеї його створення. Її зусиллями був організований спротив ліквідації потужної мистецької збірки, яку намагалися приватизувати. Фаїна Сергіївна активно виступала на телебаченні, вела боротьбу за кожен експонат на шпальтах міських видань, зверталася до чиновників і службовців, намагалася привернути увагу спільноти до аномальної ситуації навколо міського музею скла.

2002 р. вченим секретарем львівського Інституту народознавства НАН України Ганною Врочинською на основі матеріалів особистої справи Фаїни Сергіївни був написаний некролог, невдовзі опублікований у київському часописі АНТ. Тоді ж у «Галицькій Брамі» видали статтю аспірантки вченої Грималюк Ростислави «Бог у деталях». У розширеному і доповненому вигляді публікація під тією ж назвою тогоріч вийшла в УКЖ. Кілька років по тому, 2004 р., у парламентській газеті «Голос України» надрукована стаття автора цих рядків «Срібна нитка Фаїни Петрякової» [9].

Після завершення земного шляху вченої, у її музеї-квартирі за ініціативи єврейської громадськості на чолі з паном Мейлахом Шейхетом й за підтримки міського голови Львова, 2005 р. було створено Науковий центр іудаїки та єврейського мистецтва імені Фаїни Петрякової. Півроку Фаїна Сергіївна не дожила до відродження єврейського музею Одеси, який також веде свій родовід з першої конференції в листопаді 2002 р.

Спілкування з Фаїною Сергіївною наштовхнуло багатьох на поворот у розумінні єврейського мистецтва в контексті розвитку полікультури України. Дуже жваво нині на конференціях науковці цікавляться фаховими розробками Фаїни Сергіївни з української іудаїки, зокрема питанням створення зведеного каталогу іудаїки в музейних збірках України – останньою її працею, її заповітом і настановою. До сьогодні ніхто, крім неї, не зробив такої фахової типології творів юдаїки, не перевершив її напрацювань в галузі історії розвитку ритуальних і церемоніальних предметів з музейних збірок України. Очевидно, секрет унікальності феномену її особистості полягав у титанічних зусиллях, спрямованих на вивчення досвіду західноєвропейських мистецьких шкіл, у тому мішку гречаної крупи, який вона купувала собі на зиму як діабетик, витрачаючи всі кошти не на здоров'я, а заради майбутнього, подорожуючи країнами світу. Фаїна Сергіївна підтримувала контакти з провідними музеями єврейського мистецтва Європи, активно листувалася з ними [7].

Усі набутки Фаїна Петрякова тиражувала засобами наукових публікацій, каталогізації колекцій з іудаїки і прикладного мистецтва, передавала учням під час викладання. Через пряmlinійну чесність в науці, як людина, Фаїна Сергіївна нерідко зазнавала втрат. Не лише друзів, а й аспірантів. Спочатку аспіранти до неї не йшли, бо не було кому. Потім їй їх вже не давали. Насамкінець єдиною її аспіранткою стала Ростислава Грималюк, фахівець з львівського вітражу, яка захищала дисертацію вже без Фаїни Сергіївни.

Серед останніх праць відомі публікації: «Юдаїка в сучасному музейному ландшафті України», «Єврейське традиційне мистецтво у Львові» і стаття з «Образотворчого мистецтва» №4 за 1990 р. (про виставку у ЛМЄХП), «Єврейське музейництво Східної Галичини ХХ століття», надрукована на шпальтах газети «Галицька брама» (1997 р.), «Караїми Галича. Проблематика вивчення» (електронна версія). За науковим каталогом Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника нам не вдалося встановити всі вихідні дані надісланих Фаїною Сергіївною ще за життя статей. Але сподіваємося, що повна бібліографія її творів – лише справа часу і зусиль однодумців.

Перу Фаїни Сергіївни належать справжні наукові відкриття, що не лишають байдужими до сьогодні. В останні роки свого життя Фаїна Сергіївна працювала над книгою «Максиміліан Гольдштейн – дослідник і колекціонер», що мислилася як продовження видання визначного львівського збирача іудаїки 1930-х років, тогочасного директору Львівського єврейського музею. Для вивчення колекції Максиміліана Гольдштейна зі збірки ЛМЄХП необхідно було мати її рівень ерудиції, культуру розуміння матеріалу, специфіку національного колориту саме української іудаїки.

Фаїні Сергіївни подеколи перешкоджали, іноді навмисно зачіпали її «за живе», оскільки вона «гасила» людей своїм інтелектом. Їй було властивим робити критичні зауваження, після яких з нею не розмовляли, мстилися, намагалися не контактувати. Фаїна Сергіївна сама страждала від цього, однак не мовчала. Врешті в неї забрали завідування відділом фарфору й скла у ЛМЄХП, «виживали» з наукових видань тощо.

Гортаючи сторінки докторської дисертації дослідниці «Український художній фарфор (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття)», звертаємо увагу на її манеру викладу:

«Иные предметы по-своему примечательны», «фарфоровая пластика... исполнена глубокого своеобразия» [9]. Фаїна Сергіївна знаходила в кожному експонаті ту непідробну красу і гармонію, яка живить людину.

У фарфорі, фаянсі, склі, юдаїці Фаїни Сергіївни було настільки забагато, що ніхто не наважувався обирати ці види мистецтва для вивчення, оскільки боялись «не дотягнути», підпасти під критику. Захисти дисертацій за її участю (багато років Фаїна Сергіївна була членом спеціалізованої ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій з образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва Львівської національної академії мистецтв, в якій викладала) найчастіше перетворювались у складні випадки. Адже завищені вимоги Фаїни Сергіївни висувала не лише до себе, а й до інших дослідників.

Серед близьких по духу людей були її наукові колеги й подеколи опоненти, з якими часто Фаїна Сергіївна дискутувала: Павло Жолтовський, Борис Возницький, Григорій Островський, Володимир Вуйцик, Ярослав Дашкевич. Серед кількох науковців, яким виявляла особисту прихильність, – Олег Кошовий з Львівського інституту народознавства НАНУ, співробітниця Музею історичних коштовностей України у Києво-Печерській лаврі Тетяна Романовська (Злотник), Тетяна Сангурська, яка писала відгук на докторську дисертацію дослідниці, багатолітній завідувач відділу фарфору й скла київського Музею українського народного декоративно-прикладного мистецтва, фахівець з творів церковного вжитку Вінницького краєзнавчого музею Алла Ліпська та ін.

Як влучно зазначила Т. Сангурська, професійні скло та фарфор України не досліджені багатосторонньо, були ніби й на поверхні, не викликаючи сумніву у своїй значимості. Проте без фахового аналізу, атрибуції, професійного викладу матеріалу – це була насичена якісна рідина, що нагадувала міцний коктейль, поданий у склянці без соломинки. Фаїна Сергіївна була саме тією соломинкою, без якої споживання цього продукту виглядало як пропозиція їжі журавлю з миски або лисиці з глека. До того ж, соломинкою вишуканою, яка доповнювала «смакування» матеріалу часточкою свята, справжнього шарму.

Література:

1. Врочинська Ганна. Некролог Ф. С. Петрякової / Ганна Врочинська. Електронна версія для часопису «АНТ», 2002.
2. Грималюк Р. «Бог у деталях» / Ростислава Грималюк // Галицька брама. – 2002. – №4–6. – Квіт.-трав.-черв. – С. 36.
3. Дашкевич Я. Про Фаїну Петрякову / Я. Дашкевич [Ел. ресурс]. Режим доступу: // <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/2662/jaroslav-dashkevych-pro-fajinu-petrjakovi.html>. – [Назва з екрана].
4. Петрякова Ф. Семантико-етимологічний огляд слів «фарфор» і «порцеляна» / Ф. Петрякова // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології: Науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка. Т. 1 / відп. ред. М. Селівачов. – Київ: Редакція вісника «Ант», 2002. – С. 83–88.
5. Петрякова Ф. Кубатура «скульптури» – «пластики» з фарфору: Рецензія на статтю «Миколюк Наталя. Скульптурна пластика королівської мануфактури порцеляни у Відні (1718–1864)» / Ф. Петрякова // Вісник археології, мистецтва, культури / за ред. М. Сагайдака, М. Селівачова. – Київ, 2002. – №7–9. – С. 159–161.
6. Петрякова Ф. Фаянсові писанки Києво-Межигір'я / Ф. Петрякова // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва. – Київ: АртЕк, 2002. – С. 106–110.
7. Спогади Т. Є. Сангурської, співробітника НМУНДМ.
8. Художники

ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФАЇНИ ПЕТРЯКОВОЇ (23.09.1931 – 05.06.2002)

- України : енциклопедичний довідник / Ін-т проблем сучасного мистецтва АМУ; редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 221. 9. Школьна О. Срібна нитка Фаїни Петрякової / О. Школьна // *Голос України*. – 2004. – 5 трав. – С. 5.
10. Petryakova Faina. Z dziejow wytworni porcelany w Baranowce (XIX – poczatek XX w.) / Faina Petryakova // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – 1985. – №4. – S. 427–435.
11. Petryakova Faina. Z dziejow manufaktury porcelany w Horodnicy (XIX – poczatek XX w.) / Faina Petryakova // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – 1987. – №1. – S. 93–114.
12. Petryakova Faina. Z dziejow manufaktury porcelany w Korcu (1790–1831) / Faina Petryakova // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – 1989. – №3–4. – S. 513–547.